

star, zich vertoonende in de jaren 1743 en 1744", dat in 1746 door haar gemaakt werd, getuigt van haar langdurige belangstelling in de astronomie en geeft ons een indruk van de „dichtkunst" in haar tijd.

„Gewiekte star, wat sleept ge een
streek van glans

In 't goud gepruikt, door 's Hemels
blaauwen Trans.

Borduursel van 't ontzachtelijke
Alvermogen" etc.

Als gade heeft Petronella Johanna de Timmerman haar wiskunstige en astronomische kennis niet meer uitgebreid, in deze periode van haar leven vulde zij haar ledige uren met het lezen van de werken van haar „Liefelingspoëten", waaronder Molière, Racine en Voltaire. Haar vordering in de dichtkunst werd gewaardeerd door het dichtlievend genootschap te 's-Gravenhage, dat haar vereerde met de titel van Honorair Lid.

De serie gedichten, waar titels in zijn

te vinden als „Verschoningsbede van mijn hondje aan mijn zuster" en „Brief van mijn katje, aan haar oude vriendin Joli, het hondje van mijn broeder", is niet van een hoge litteraire waarde.

Professor Hennert verliet na haar plotselinge dood „het woelig rijk der leevenden" niet, maar moest veel weerstand bieden aan politieke aanvallen, die men op zijn Oranjegezindheid deed. In December 1786 vroeg hij ontslag uit zijn ambt en vertrok naar Hanau, nadat zijn leerlingen hem een gipsen afgietsel van zijn beeltenis hadden aangeboden.

Nadat er in de Republiek veel was veranderd en de Oranjepartij weer op het kussen was gekomen keerde Hennert op uitnodiging van de Utrechtse magistraat terug. Er volgde nu een periode in zijn leven, waarin hij geduldig met zijn echtgenote, Constantia Agnetta de Reder en zijn kinderen, uit het derde huwelijk geboren, zijn levensdagen sleet, tot 1798, toen zijn vrouw kwam te overlijden. Langzamerhand ging ook zijn gezondheidstoestand achteruit. Op 30 Mei 1813 stierf Johan Frederik Hennert, ten gevolge van een beroerte.

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT"

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

FEBR./MAART
1950

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

23^e JAARGANG
N° 2—3

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8, UTRECHT

DE HISTORISCHE VERBONDENHEID VAN STAD EN STICHT.

Zou er wel een tweede provincie in ons Vaderland zijn, waarin de geschiedenis van stad en land zo zeer elkaar beïnvloed hebben — haast schreef ik met elkaar verweven zijn — als in de onze het geval is?

Utrecht, — stad en sticht, — zij vormen inderdaad een gebied, dat historisch gezien niet los van elkaar kan worden gekend en begrepen. Niet alleen staat dit opgetekend, eeuwenlang, op schier elke bladzijde van het dagboek der geschiedenis, maar op allerlei wijze komen wij, ook in het heden, daarmee telkens weer in aanraking.

Vormen, om een voorbeeld te geven, de uitgaven, welke nog steeds op de gemeentebegroting der stad worden uitgetrokken wegens onderhoud van bruggen en sluizen, van wegen en watergangen, vaak ver buiten de grens van haar grondgebied, daarvan geen sprekend getuigenis?

Het is dan ook naar mijn gevoelen een stellig gelukkig besluit van de vereniging „Oud-Utrecht" geweest om door statutenwijziging uitbreiding van haar werkzaamheid over het gehele gebied der provincie mogelijk te maken.

Ik heb mij daarover verheugd en acht het een voorrecht, indien maandblad en jaarboek daarvan straks zullen doen blijken. De geschiedenis toch is in menig opzicht de bron om uit het verleden de samenhang tot de verschijnselen en verhoudingen van het heden te leren kennen. Tegen haar achtergrond krijgen eerbied en liefde voor de dingen van ons voorgelacht gestalte.

M. A. REINALDA,

Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht.

TER INLEIDING VAN DIT NUMMER.

Dit bijzondere nummer van het Maandblad staat in het teken van verruiming van de werkzaamheid der Vereniging „Oud-Utrecht”.

Verruiming doordat deze werkzaamheid zich nu ook gaat uitstrekken over de gehele Provincie Utrecht.

Onze Vereniging wil daarbij aanvullend optreden naast plaatselijk reeds in de provincie bestaande Verenigingen met een gelijksoortig streven en niet als concurrente. Zij blijft daarbij trouw aan de „Stad” Utrecht, waarin zij het levenslicht zag en onder welke burgers zij zovele leden telt, die haar een warm hart toedragen en veel voor haar deden en nog doen.

Men vergeet nimmer de plaats waar zijn wieg stond en deze behoudt steeds haar aantrekkingskracht!

Het Gemeentebestuur van Utrecht heeft zijnerzijds steeds getoond, de werkzaamheid van onze Vereniging, welke werd opgericht op initiatief van Burgemeester Dr. J. P. Fockema Andreae, te waarderen en bereid te zijn, wat voor haar te doen. Een sprekend bewijs daarvan is de stichting van het Utrechts-Monumentenfonds, waarvan Voorzitter is de Wethouder van Openbare Werken en onder-Voorzitter een vertegenwoordiger van „Oud-Utrecht”, welk fonds leidt tot een zo vruchtbare samenwerking op het gebied van restauratie van belangrijke oude gebouwen.

Nu het door een wijziging der statuten van onze Vereniging — welke door de Algemene Vergadering werd aangenomen en daarna Koninklijk is goedgekeurd — mogelijk is geworden, de werkzaamheid te verruimen in bovenomschreven zin, heeft op verzoek van het bestuur een aantal personen, die ter plaatse — en zulks in verschillende gedeelten der Provincie — algemene bekendheid genieten en voor het streven van onze Vereniging voelen, zich bereid verklaard, het werk der Vereniging te steunen en meer bekend te maken.

De Commissaris der Koningin, Hoofd van het Bestuur dezer Provincie, ere-voorzitter onzer vereniging, heeft ons verzekerd, waar mogelijk, ons werk te willen steunen.

Dit alles doet het bestuur van „Oud-Utrecht” vertrouwen, dat de gewijzigde koers, waarop zij gaat varen, de aanvang van een voorspoedige reis zal zijn.

A. N. L. OTTEN,
Voorzitter van „Oud-Utrecht”.

„OUD-UTRECHT” ALS PROVINCIALE VEREENIGING.

In 1926 werd door het schrappen van een vijftal woorden in het reglement der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht de mogelijkheid geschapen om het Dagelijksch Bestuur der vereeniging ook buiten de stad Utrecht te doen zetelen. Haar toenmalige secretaris Mr. de Bussy noemde in zijn jaarverslag deze wijziging er eene „van kleine pennestreek en wijde strekking” en dezelfde kwalificatie zou men kunnen geven aan de wijziging der statuten van Oud-Utrecht, die in ledenvergadering van 18 Januari 1949 tot stand is gekomen. Inderdaad, kleine pennestreek: want de wijzigingen, die aangebracht zijn, betroffen bijna overal slechts enkele woorden, maar ook: wijde strekking, want zij beoogden voornamelijk uitbreiding van de doelstelling der vereeniging, verbreiding, thans ook officieel, van haar werkterrein. De Koninklijke goedkeuring is op deze wijzigingen verleend bij besluit van 14 Juni 1949, no. 28.

Het is duidelijk, dat op deze wijze alleen het beoogde doel niet is bereikt: de nieuwe wet zal moeten worden uitgevoerd, zij zal ook in de gedachten der leden moeten uitgroeien. Gedurende een tijdperk van ruim 25 jaren is Oud-Utrecht een stedelijke vereeniging geweest, wier arbeidsterrein zich niet verder dan de stad en haar omstreken, d.w.z. haar naaste omstreken, uitstreekte. Zoo nu en dan wierp zij een blik naar het daarbuiten gelegen deel der provincie om zich dan (de vergelijking is niet onaangenaam bedoeld) als een spin in haar web spoedig weer naar het midden terug te trekken.

In verschillende artikelen in dit Maandblad is reeds vroeger uiteengezet, hoe deze toestand verschillende personen niet bevredigen kon, en hoe aanvankelijk, toen de partijen niet op een geschikte basis tot elkander konden komen, aan het stichten eener nieuwe en dan provinciale vereeniging is gedacht. Dit plan was niet een uiting van vaderlandsche snipperzucht. Toen tussen het bestuur van Oud-Utrecht en het comité Nedersticht alsnog overeenstemming mogelijk bleek te zijn, heeft het laatste dit verstrekkende plan terstond opgegeven. Het deed dat in het vertrouwen, dat al degenen, die wel voor een provinciale historische vereeniging belangstelling toonden, maar zich niet bij een stedelijk gezelschap hadden willen aansluiten, thans het lidmaatschap van Oud-Utrecht zullen willen aanvaarden. Een circulaire met de strekking hen daartoe op te wekken is hun door Oud-Utrecht gezonden.

Gelijk in het Maandblad van December 1948 geschreven is, zal de uitbreiding van Oud-Utrecht's taak vooreerst tot uiting moeten komen in uitbreiding van het aantal publicaties over de provincie in de bestaande periodieken der vereeniging. Hier ligt zeer zeker een taak voor de tegenwoordige en toekomstige leden, aan wie de geschiedenis der provincie bijzonder ter harte gaat.

Daarnaast heeft het bestuur van Oud-Utrecht het plan eener provinciale bibliografie in principe aanvaard. Het comité Nedersticht zou dit plan niet terzijde hebben kunnen stellen en het had overwogen om eventueel alleen voor dit doel in wezen te blijven. Het heeft echter gaarne zijn taak in deze overgedragen aan een door het bestuur van Oud-Utrecht aangewezen commissie. Het boven reeds geciteerde artikel in het maandblad betoogde, dat „de samenstelling van een provinciale bibliografie om de enorme kosten en den jarenlangen arbeid, die zij zou vergen, als onbereikbaar beschouwd moet worden”. Zeker zullen aan dit werk groote bezwaren verbonden zijn, maar een goed Nederlandsch spreekwoord zegt, dat Keulen en Aken niet op één dag zijn gebouwd. De kosten zullen vooral in het drukken gelegen zijn en — zoo ver is het vooreerst nog niet. De bewerkster Mejufrouw Mr. Breesnee heeft al eenige jaren voorbereidenden arbeid voor dit doel verricht en zet dien in overleg met de commissie voort. Reeds kan gezegd worden, dat ons als ideaal een bibliografie voor oogen staat gelijk die van Gelderland, welke door de vereeniging Gelre is uitgegeven (1910, met vervolgdeelen 1925 en 1940). Ook elders streeft men naar een dergelijk doel: in Noord-Brabant heeft men eveneens deze zaak ter hand genomen, terwijl in Overijssel reeds vroeger een bescheiden begin is gemaakt. Dit ideaal worde ook eenmaal voor de provincie Utrecht bereikt.

Het bestuur houdt er zijn aandacht op gevestigd, op welke wijze Oud-Utrecht zijn nieuwe taak verder tot uitvoering kan brengen, maar het zal ongetwijfeld eventuele suggesties dienaangaande gaarne in overweging nemen. Daarbij houde men in het oog, dat de vereeniging na de laatste statutenwijziging niet slechts de geschiedenis der provincie wil beoefenen en de kennis er van verspreiden, maar ook daarmede samenhangende belangen behartigen. Hierin is dus eveneens een uitbreiding van de doelstelling gelegen. Moge dan Oud-Utrecht na en door deze wijziging een nieuwe periode van bloei en nog ruimer activiteit zijn ingegaan!

A. J. VAN DE VEN.

DE KASTELEN IN DE PROVINCIE UTRECHT.

Bij het horen van het woord kastelen rijst voor ons op het beeld van een groot huis gebouwd in een stijl van vroegere eeuwen, liggende in een park met grachten en bijgebouwen. Hoewel in het laatste der 18e en het begin der 19e eeuw veel van zulke kastelen in het Sticht zijn gesloopt, kan dit gewest aan de minnaars van romantische landschappen en stijlvolle architectuur nog heden ten dage heel wat van dien aard bieden.

Het hoofddoel dezer kastelen was natuurlijk behuizing, maar in de loop der tijden wisselde hun nevendoel en daarmede ook hun vorm. In de middeleeuwen was het nevendoel der kastelen het vormen van een schakel in het verdedigingssysteem. De omwonenden zochten ten tijde van gevaar dekking achter de muren en grachten van de ridderlijke behuizing, de bezetting der bisschoppelijke kastelen moest de buitenlandsche vijand afweren.

Aan het einde der middeleeuwen werden de kastelen hoe langer hoe minder bestand tegen de aanvalswapenen, de dikke muren waren niet meer veilig na de toepassing op grotere schaal van het buskruit. Vanaf de aanvang van de nieuwe tijd tot aan 1795 dienden de kastelen een politiek doel. De soevereiniteit over het Sticht berustte bij de Staten. Een dezer Staten werd gevormd door vertegenwoordigers der ridderschap. Een der voorwaarden om als ridderschapsvertegenwoordiger te worden benoemd was het bezit van een kasteel, dat door de Staten als ridderhofstad was erkend. De erkende ridderhofsteden werden vermeld op een lijst, aangelegd in 1536 en tot 1674 aangevuld en tenslotte 63 kastelen omvattende.

Na het opheffen dezer politieke functie der ridderhofsteden hadden de kastelen slechts tot nevendoel om te dienen als monument van aesthetische en geschiedkundige waarde. Dit nevendoel vervullen de nog behouden Stichtsche kastelen echter op voortreffelijke wijze, waarvan de tourist op speurtocht door de Utrechtsche landouwen gewapend met het door de P. U. B. V. uitgegeven Utrechtsche Kastelenboek (Utrecht, Kemink 3e druk 1949) zich volop kan overtuigen.

Zoals wij reeds opmerkten, sloot de vorm der kastelen zich nauw aan bij hun nevendoel. De oudste vorm is de steenen vestingtoren gebouwd naar het voorbeeld van de houten wachttorens die de Romeinen langs hun heirbanen oprichtten. Nog bestaande voorbeelden hiervan zijn de torens van Natewisch, den Ham en Zuvlenburch. Dan komt het massale kasteel met vele woonruimten en dikwijls meerdere torens. Voorbeelden hiervan zijn: Nederhorst den Berg, Nijenrode, Loenersloot en het Huis te Duurstede.

Als het krijgshaftige nevendoel verdwijnt, komt het hoofddoel

naar voren. Men verving de oude ongeriefelijke gebouwen door meer comfort biedende woningen of wel men plakte aan de verdedigingstoren aanbouwsels, soms dienende voor behuizing van aanzienlijken, doch soms ook strekkende om het oude gebouwen-complex dienstbaar te maken aan het boerenbedrijf. Voorbeelden van de eerste soort zijn: Amerongen, Renswoude, Hardenbroek, Broekhuizen, Moersbergen en Linschoten. De torens van Sandenburg, Lunenburg, Weerdestein, Rijnestein, Sterkenburg en Voorn werden door aanbouw herschapen in woonhuizen voor aanzienlijken, terwijl o.a. de torens van Walenburg en Camminga door aanbouw voor het boerenbedrijf werden geschikt gemaakt.

Door het politieke nevendoeel werden aanzienlijke huizen als Maarsbergen en den Heiligen Berg, die oude kloosters waren en de prachtige buitenplaatsen aan de Vecht, die de Amsterdamse patriciërs daar stichtten, niet gerekend tot de ridderhofsteden, maar men kan ze gerust kastelen noemen.

In het laatste kwart der vorige eeuw en vooral in deze eeuw, is het besef steeds gegroeid dat wij in deze monumenten van het grijs verleden een kostbaar bezit hebben, waarop we zuinig moeten zijn. Vele oude kastelen zijn gerestaureerd en twee zijn geheel nieuw opgebouwd zoveel mogelijk in de oude vorm nl. de Haar en Sypestein.

Moge het thans levende geslacht ondanks de verarming tengevolge van de oorlog in deze zin blijven volharden, opdat ons nageslacht deze onvervangbare getuigen van de historie en de kunstzin hunner vaders zullen kunnen blijven bewonderen en er de traditie zullen kunnen aanknopen, zonder welke een volk geen werkelijk recht van bestaan heeft.

J. R. CLIFFORD KOCQ VAN BREUGEL.

OVER DE HISTORIE DER „GELDERSCHE VALLEI”

Wie de historie eener landstreek doorgvorschen wil, moet met de spade op stap gaan, want terecht zegt Bijvanck *) — „een land bewaart in zijn bodem, als in een archief, de gegevens voor zijne geschiedenis”.

De bodem der Geldersche Vallei is zulk een archief.

Twee „ijstijden” hebben haar geformeerd, erosies van wind en water hebben er huisgehouden, dikke veenpakketten, woeste wouden en struweelen zijn hare eerste vegetatie. „Boor en spade” hebben hier reeds veel onthuld en zullen nog meer aan den dag brengen, want de geologen raken niet uitgestudeerd over de vorming der „Geldersche Vallei”.

*) Voorgeschiedenis van Nederland.

Daar is het vraagstuk van den „Rijnarm” — zoo voor de hand liggend in ons delta-land en toch geologisch praktisch verworpen, wat niet wegneemt dat de gedaante der Vallei, doortrokken van krekken en waterstrangen, de omwoners — sedert eeuwen — steevast van een Rijnarm doet spreken, — zóó — dat in de vorige eeuw, historicus en geoloog er nog de degen voor kruisten.

Dan het arthesisch phenomeen, de „Norton”-wellen, die, bij doorboring van de taaie keileem, — de ploegzool der geweldige ijsgletschers die de grillig gelaagde heuvelrug opwierpen — het onder druk verzameld zakwater der heuvelklingen doen opstijgen tot boven het maaiveld, verschijnsel, zoo karakteristiek en belangrijk voor de Vallei.

Voorts die grillige verkaveling der hooger gelegen landperceelen, gevolg van geleidelijke ontwooding door veeweide en prae-historischen akkerbouw, en daarnaast de doelbewuste rechthoekige kavel der ontginners van later eeuwen.

Niemand minder dan Karel de Groote levert ons het oudste document van menschenhand, zijn giftbrief van 777 als hij in bondgenootschap met de Kerk, de opdringende Saksers terugduwt en zijn leenman — graaf Wicher — die misschien gecollaboreerd had, onttroont, ten behoeve van Utrecht's St. Maarten. Wouden langs de Eem schenkt hij en tevens de „Villa Lisiduna”, de latere Leusder-Eng. Zou dit onze oudste agrarische nederzetting niet zijn?

Overal gaan de monniken ontginnen en trekken hoorigen aan die tot „huislieden” (boeren) worden. Daar waar het water hen tegenhoudt wordt een elementair waterschapsverband gelegd (1133). Als baksteenbouw de houten woning gaat vervangen, draait alles in de Vallei om de turf en wordt zij „Veenkolonie”.

Vooruit uit Vlaanderen is veel vraag en een ondernemend Antwerpenaar, Schoenbeeck, bestaat het zelfs, een vaart te leggen (1551) van Veenendaal naar Amersfoort voor turfafvoer, omdat te hooge tol geheven wordt op de zuidelijk afvoerende Bisschop-David-Grift (1473) en de rivieren. Voorlooper dus van het Vallekanaal. De Vlaamsche verveeners brengen — en passant — Veenendaal als „huisvlijt” zijn textiel.

De afgraving van turf, wordt in het zuiden der Vallei zoo sterk (tot 8 voet!) dat van Emmikhuizen Berg en Vendel zuidwaarts naar den Rijn de waterafvoer stopt en heel de te lozen watermassa naar 't Noorden opdringt.

Dan ontbrandt de eeuwen-lange waterlossings-strijd die zijn trefpunt vindt aan den „Rooden Haan”, de sluis die plundering en brandschatting te zien gaf, als Gelderschen en Utrechtschen er elkaar bij 't nekvel grepen.

Moeizaam komt 1714 (1727) een slecht nagekomen conventie tot stand, — in 1816 moeten de kurassiers de strijdende boeren

uiteenjagen! — en eerst in 1948 zal het de gewesten Gelderland en Utrecht beschoren zijn, hierover eensgezind te besluiten. Maar de eeuwen door waren de bezwaren en strijdpunten niet van de lucht. Reeds bij placaat van 1555 stelt Karel V vast dat het ver-zanden van den Eem, zoowel door Geldersch als Utrechtsch water veroorzaakt wordt en moeten alle communititeiten hulp verleenen bij het baggerwerk. Is ook dit probleem geen historisch „klui-fje”, als wij verklappen dat de Staten van Utrecht in Januari 1950 nog een geanimeerde discussie wijdden aan het uitbaggeren van de Eem!

En wie zou de „Grebbelinie” kunnen vergeten, dit verdedigings-werk der Oranje-Strategen uit de 17de eeuw, waar én in 1940, én in 1945 de strijd een einde nam; en dat als vestingwerk in de 19de eeuw was dood verklaard.

Waarlijk, de Geldersche Vallei biedt wel een uitzonderlijk gevarieerd, historisch menu, dat intusschen verwerkt dient te wor-den, zal deze van nature geschapen „eenheid” topographisch, sociaal-economisch, en bovenal ook agronomisch, tot volle, harmo-nieuze ontwikkeling geraken.

Dankbaar „research” werk wacht hier op afdoening.

Want al moge een staatkundige grens — historisch gegroeid — deze eenheid middendoor deelen, zulks is overbrugbaar gebleken, nu Gelre en Utrecht op een zoo gewichtig punt als dat der water-losing dezer landstreek, het „eens” zijn geworden.

Rijk gevarieerd noemden wij dit menu! Inderdaad! — het noodt, historisch gesproken — tot smullen.

En al moge er dan — culinair — op aan te merken zijn, dat het met zijn „ijsgerecht” aanvangt, wat verlet den historicus hier bij het heden te beginnen en terug te werken tot die grijze praehistorie, waar wij in den geologischen opbouw der Vallei hare eenheid onverbrekkelijk verankerd vinden. Want dáár is het, dat de bodem hare historie documenteert en zij niet behoeft te steunen op de subjectievere visie, aan menschenlijke geschillen en convenanten ten grondslag liggend.

W. H. DE BEAUFORT.

127825 IETS OVER DE VECHTSTREEK.

Evenals de geschiedenis van ons vaderland kan de historie van de Vechtstreek in drie periodes verdeeld worden. Een zuiver Utrechts karakter was het kenmerk van het eerste dezer tijdper-ken: de middeleeuwen. De macht van de bisschop domineerde in die tijd in het midden van ons land en daarmee ook aan de Vecht. Aan hem behoorde o.a. het tolhuis, dat aan de mond van de rivier bij Muiden stond en van waaruit men de kortste verbinding van de hoofdstad van het Sticht met de zee kon controleren. De bis-

schop bezat ook het slot te Vreeland, waarvan tegenwoordig niet meer dan enkele sporen over zijn. Het moet vroeger een geduchte vesting geweest zijn, waarmee de prelaat zijn buurman, de graaf van Holland, uit het land kon houden.

Om de bisschop was een kring van adellijke leenmannen ge-schaard, die overal in de diocees hun kastelen en kasteeltjes had-den; ook in de Vechtstreek zetelden zij. Tot de grootste adellijke huizingen behoorde het slot Zuilen, gebouwd om een binnenplaats, met torens op de hoeken, een versterkt poortgebouw en omringd door een natte gracht. Van hetzelfde type, doch minder omvang-rijk, moeten de kastelen geweest zijn die tot de Franse vernielingen van 1672 Maarssen en Breukelen beheersten, alsook het voormalige huis Cronenburgh onder Loenen. Ook Nijenrode behoorde min of meer bij deze groep (ofschoon de aanleg onregelmatiger was) en tenslotte het niet aan de Vecht gelegen slot De Haar. Oudere „kastelen” waren evenwel niet veel meer dan binnen grachten gelegen blokhuisen, waaraan een poort of een toren nog een enigszins weerbaar karakter konden geven; zo Bolestein te Maars-sen en Oudaen. Het huis Nederhorst vormde een tussenphase tussen het grote en het kleine Vecht-kasteel. Opmerkelijk is dat, onafhankelijk van de omvang, dezelfde heerlijke rechten aan de verschillende „ridderhofsteden” konden zijn verbonden.

Halverwege de middeleeuwen begon de wereldlijke macht van de Utrechtse bisschop te tanen, terwijl die van zijn nabuur, de graaf van Holland, toenam. Grote stukken van het Sticht wist deze allengs door geweld onder zijn macht te brengen. Het verst stootte Holland in het noorden door, waar het na Amsterdam het ganse Gooi, Muiden en de Vechtmond inclusief onderwierp. Pas bij de vesting van Vreeland werden de graven tot stilstand gebracht. Maar in de buurt stichtte in de dertiende eeuw Floris V als tegen-wicht het Muiderslot als een Hollandse sterkte. Herhaaldelijk heb-ben de bisschoppen getracht deze te veroveren, en voor korte tijd is ze dit ook wel gelukt. Jan van Arkel resideerde zelfs een poosje te Muiden. Doch op de lange duur wist Holland zich te handhaven.

Niet alleen met geweld drong de Hollandse annexatie in het Utrechtse door; ook op vredige wijze, door huwelijk en vererving, kwamen in de late middeleeuwen soms Hollanders in het bezit van kastelen aan de Vecht. Eén van hen (om een voorbeeld te noe-men) was Frank van Borsssele, de bekende echtgenoot van Jacoba van Beieren. Hij voerde onder zijn vele titels die van heer van Zuilen.

De Hollandse infiltratie blijkt de overgang te vormen naar het tweede tijdvak, dat van de nieuwe geschiedenis, dat aan de Vecht de Hollandse, of beter nog: de Amsterdamse periode genoemd kan worden. Maar eerst trad, in de 16de eeuw, een tijd van stilstand in. De Utrechtse adel presteerde aan de Vecht nagenoeg niets

meer, de Hollanders vertoonden zich nog maar weinig. Doch buiten de grenzen van het Sticht begon de nieuwe kracht op te komen, die men weldra ook aan de oevers van de Vecht zou leren kennen: Amsterdam was haar grote tijd begonnen. Haar kooplieden verdienden spoedig reeds in scheepvaart en visserij sommen gelds, die voor de begrippen van toen zó enorm waren, dat het bedrijf zelf geen gelegenheid meer bood, de overwinst geheel te beleggen. Vêél geld kwam hierdoor vrij voor ontplooiing van weelde. En wat kon een betere en degelijker ontplooiing van weelde zijn dan het aankopen, respectievelijk het aanleggen van eerst een zomertuin, maar al spoedig een volledige buitenplaats, die tegelijkertijd luxueus kon zijn én lucratief? Zo verrees — niet zonder het reeds eerder in de Zuidelijke Nederlanden gegeven voorbeeld, dat op zijn beurt weer op nieuwe Franse en Italiaanse ideeën betreffende het buitenleven terugging — in de 17de en de eerste helft der 18de eeuw rondom de koopstad aan het IJ de ganse kring van buitenverblijven, die niet in de laatste plaats tot haar roem hebben bijgedragen. Alle wegen die van de stad naar buiten leidden werden hiermee omzoomd; de Vecht, de belangrijke verbinding van Amsterdam met Utrecht en verder met Arnhem en Duitsland, werd een van de meest geliefde buitenplaatsgebieden. Voortaan was zij Hollands, meer in het bijzonder nog: Amsterdams van karakter. Oude ridderhofsteden kregen nieuwe bewoners. Amsterdamse kooplieden, die nieuwe tuinen lieten aanleggen en die de huizen soms bij de smaak van de tijd lieten aanpassen. De nieuwe buitenhuizen, die nu in grote getale tussen de Middeleeuwse kastelen in werden gebouwd, kregen, na een periode van overgang en zoeken, definitief de blok-vorm, die architecten als Philips Vingboons kort tevoren voor het grachtenhuis in de stad hadden geschapen. Twee verdiepingen hoog werden zij, met een voordeur in het midden, ramen daarnaast en daarboven, streng symmetrisch gegroepeerd; dan een gootlijst, waarop een hoog tentdak met statige schoorstenen en ijzeren windvanen. Heel wat Amsterdamse buitenhuizen zijn in deze trant opgetrokken. Die aan de Vecht (b.v. Nieuwerhoek, Weerestein, Bijdorp en Boom- en Bosch en Vechtvliet in hun oudste vorm) weken slechts in onderdelen af van die in de Beemster of in Kennemerland, aan Amstel en aan Gein. Op den duur werd het type uitgebreid met een aan de achterzijde uitspringende zaal, b.v. Queeckhoven en Vredehoff. Bij deze mathematisch berekende huizen behoorden geometrisch-strengere tuinen. Hoe deze geweest zijn, weten wij van oude gravures; geeneen hiervan is echter in de Vechtstreek tot op heden bewaard gebleven.

De bloei van het Amsterdamse stadshuis-buiten heeft, met kleine variaties in de decoratie van deuromlijstingen en goot-panels, de gehele 17de en 18de eeuw voortgeduurd. Het vasthouden aan de eenmaal ingeburgerde grondvorm heeft op den duur echter ver-

starrend gewerkt. Dit is logisch verklaarbaar: wederom treedt hier een verschijnsel op, dat parallel loopt aan onze vaderlandse geschiedenis. In de 18de eeuw bleef de maatschappelijke samenstelling van onze Republiek in grote lijnen, zoals zij in de 17de eeuw geweest was, en dit betekende op den duur dat zij verouderde. Zo ook de Hollandse buitenplaats op de klei of het veen.

De nieuwste tijd zou andere denkebeelden brengen, ook op het gebied van het buitenleven. De Romantiek liet de mens niet meer, zoals de 17de eeuw dit deed, verlangen naar een natuur die schoon geacht werd in de eerste plaats omdat zij vruchtdragend was, maar naar een zoeken van de pure, niet aan economische overwegingen gebonden, schoonheid van het landschap. De 19e eeuw prefereerde bossen en heide boven het vruchtbare lage land. Daarmee was de Vechtstreek als buitenplaatsgebied ten dode opgeschreven. Talrijke huizen en tuinen gingen in de tijd van Napoleon en kort daarna te gronde. Niets rest tegenwoordig meer van de voormalige pracht van Retersburg en Vijverhof, van het wijdse Huis ter Meer te Maarssen, van Wallenstein, het Huis te Loenen, Zijdebalen en zo veel andere, eens bekende goederen. De buitens die bleven, stonden niet meer in het centrum van de belangstelling. Voortaan trok de vacantienganger naar de Veluwezoom, het Kleefse of nog verder van huis; de Amsterdamse forens vestigde zich in de Kennemer Duinstreek en het Gooi. De Utrechters kwamen niet aan de weer vrijgekomen Vecht terug; zij genoten nu van de schoonheid der Utrechtse heuvelrug.

Wij behoeven ons relaas echter niet in mineur te eindigen. Want na deze derde periode is het begin van een vierde, het allernieuwste tijdperk, te onderscheiden: dat van de monumentenzorg. Deze sloop niet meer de historische schoonheid, zoals de 19de eeuw het maar al te vaak gedaan heeft, maar zij probeert te bewaren, hetgeen het voorgeslacht lief was. Onze generatie moge misschien minder belangstelling voor de geschiedenis hebben dan die der Romantiek, zij is — merkwaardige tegenstelling! — in dit opzicht zeker actiever en zal daardoor wellicht meer bereiken.

R. VAN LUTTERVELT.

UTRECHTSCH FOLKLORE

De provincie Utrecht is door haar centrale ligging sterk beïnvloed door de folklore van de haar omringende gewesten.

Het boerenhuis vertegenwoordigt het Saksische type, al of niet vermengd met het Friesche, maar ook het Zuidhollandsche en wijkt niet af van de Geldersche en Zuidhollandsche boerenwoningen.

Even eenvoudig als het boerenhuis is de Utrechtsche boerenwagen, die de kleurige versiering mist, welke men elders in ons

land daarbij kan aantreffen. Hij verschilt niet veel van de Geldersche, maar is minder practisch. Zijn kromme dissel, die het aanspannen bezwaart, zijn hoog onderstel en hooge wielen, die het draaien bemoeilijken, getuigen door hun verouderde constructie van het conservatisme der Utrechtsche boeren.

Een locale dracht wordt nog alleen in eere gehouden te Bunschoten en Spakenburg, beide gelegen in de breede kuststrook van volkskleedij, welke zich langs de voormalige Zuiderzee van Staphorst tot Huizen uitstrekt. Wel dragen in het Sticht oude vrouwen nog de kap of hul, maar deze is gewoonlijk niet van specifiek Utrechtschen vorm. In de omgeving van Utrecht vertoont deze hul nog verschillende wijzigingen, doch ook hier is invloed van Holland en Gelderland onmiskenbaar. Eenige hovenierschen dragen 's winters bij haar kerkgang de schoe-, schoer- of schoudermantel, die ook in Scheveningen en Laren (N.H.) voorkomt.

Doch echt Utrechtsch is blijkbaar het boerengebruik van Sinte Catrijns- of Trijnsmelken: het recht van vrij uitmelken van het melkvee als dit in den nacht van 25 op 26 November nog in de weide loopt. Men treft dit aan in den geheelen Zuidwestelijken hoek van Utrecht, bovendien over een groote uitgestrektheid van Zuid-Holland ten Westen van Gouda, waarover het zich van Utrecht uit mogelijk heeft uitgebreid.

Daarentegen komt het vastelavonden, eigen aan de Vechtstreek, ook elders in ons land voor. Dit is geen vastenavond vieren, maar het houden van gezellige avondbijeenkomsten door Protestansche boeren, waaraan vooral jonge menschen met spelletjes deelnemen.

Van de Schuttersgilden, zoo talrijk in Brabant, Gelderland, Limburg en Zeeland, kent Utrecht er nog één: het Gaesbeecker of Sint Aechtengilde te Soest. Doch dit is thans een rustende schutterij, waarvan de leden eens om de vier jaar samen komen om teerdag te houden van de opbrengst der landerijen, die nu als gildland worden verhuurd.

Het feit, dat de volksgebruiken der kerkelijke feestdagen door plakaten werden bestreden, heeft ten gevolge gehad, dat zij sterk zijn verminderd of uitgeroeid.

Op Palmzondag loopen alleen nog te Scherpenzeel, Veenendaal en Wijk-bij-Duurstede de kinderen rond met een traditioneele „pikhaan” of „haantjepik”, zooals men de palmpaasch daar noemt.

Paaschvuren ontsteekt men nog in enkele dorpen van de provincie, Meivuren te Bunschoten en Spakenburg. Daarentegen kent heel Utrecht het gebruik van Meifluitjes, uit wilgen- en ander hout gesneden, maar het daarbij behoorend liedje wordt nog alleen in het Oosten van het Sticht gezongen.

Van den grooten luister waarmee de beide feestdagen van Sint Maarten te Utrecht werden gevierd, bleef geen spoor bewaard, terwijl in de tweede Sint-Maartensstad, Groningen, 11 November

voor de kinderen, die dan met lichtjes loopen, de grootste feestdag van het jaar is.

Wel trekken op Lampegiersavond (17 September) te Veenendaal groote troepen kinderen rond met uitgesneden kalebassen of lampions, waarin een kaarsje brandt, terwijl de rijpere jeugd verkleed en gemaskerd over straat loopt.

Folkloristische gebruiken van den jongsten tijd zijn de rijpartij der Utrechtsche Studenten op Sint Nicolaas, waarbij wagens allegorische voorstellingen uitbeelden of bestaande toestanden hekelen, en het luiden van de Domtorenklokken op Oudejaarsavond, dat op initiatief van „Oud-Utrecht” in 1930 opnieuw werd ingesteld.

Van gebruiken betreffende het huiselijk leven bleef hier heel weinig bewaard. De kindertjes komen niet meer uit den Munnekenboom van het voormalige Karthuizerklooster aan de Vecht, want deze boom is in 1851 omgehakt. Typische Utrechtsche kinderliedjes en -spelen zijn niet bekend. Een fleurige boerenbruiloftsstoet, waarin alle boeren uit de buurt met hun eigen Utrechtsche boerenwagens meerijden, wordt maar zelden meer gezien. Alleen nog te Renswoude strooit men hierbij voor de kinderen langs den weg bruidsuikers; te Linschoten wordt het bruidspaar zelf met papiersnippers en bloemen bestrooid. Het Sticht kent geen bijzondere begrafenisgebruiken; men zet de klok stil, keert den spiegel om of bedekt hem met een doek, sluit de gordijnen, zooals in ons heele land gebruikelijk is, Alleen Scherpenzeel onderscheidt zich, doordat men daar ook de matten opneemt.

Schaarscher dan elders zijn in Utrecht de resten van het oude heidensche volksgeloof aan aardmannetjes, nekkers en weerwolven, witte wieven, waterwolven en dwaallichten; talrijker daarentegen de verhalen van spoken, spookdieren en spookhuizen. Ook van den duivel, waaraan te Utrecht, de steen aan een ketting op den hoek van Oudegracht en Groote Eligensteeg de herinnering bewaart.

Voor dit overzicht ben ik ten zeerste verplicht aan de voorlichting van Dr. P. J. Meertens, die een studie schreef „Volksleven in het Sticht”, welke nog op de uitgave wacht. Dr. Meertens besluit deze studie met de woorden: „De Utrechtsche folklore is goeddeels nog één vrijwel onontgonnen terrein, en het aantal ontginners is in het Sticht in verhouding kleiner dan in welk ander deel van Noord- en Zuid-Nederland ook. De klacht over geringe medewerking bij onderzoekingen zoowel op folkloristisch als op dialectologisch terrein is vaak aangeheven, maar Utrecht bleef er doof voor”.

En toch is het dringend noodzakelijk dit volkseigene, waarin de cultuurhistorie zich afspiegelt, vast te leggen en zoo mogelijk, doch niet op kunstmatige wijze, in stand te houden, zal het gewest zijn karakter en onafhankelijkheid bewaren.

Dr. C. CATH. v. d. GRAFT.

RECHTEN EN PLICHTEN VAN DE LEDEN.

De contributie voor het lidmaatschap der vereniging bedraagt f 5.— in het jaar. De leden ontvangen daarvoor het Maandblad en het Jaarboekje van de vereniging. Zij die een gebonden jaarboekje wensen te ontvangen betalen f 7.50.

Voorts hebben de leden het recht deel te nemen aan de door de vereniging uitgeschreven excursies en aan de vergaderingen, welke twee of drie maal 's jaars worden belegd en waar voordrachten worden gehouden die betrekking hebben op het doel van de vereniging.

Men kan zich als lid opgeven bij de secretaris Mr. Th. A. Hoog, Drift 17, Utrecht.

STEDEN IN HET STICHT.

In volgende nummers zal een historische karakteristiek worden gegeven van een aantal kleinere steden in onze provincie. Plaatsgebrek maakte het onmogelijk deze bijdragen in dit nummer op te nemen.

LATE GEVOLGEN VAN EEN MISREKENING.

Bij het nazoeken van oude couranten (van 1948) viel mijn oog op een kort bericht, dat het vermelden nog wel waard is, vanwege de historische achtergrond.

Het gaat over de last die men in 1947 heeft ondervonden, bij het maken van de tweede tunnel ter verbinding van de drie perrons van het station.

Deze last is namelijk een rechtstreeks gevolg van een misrekening, die men 283 jaar eerder heeft gemaakt!

In die tijd heeft men (afgunstig op de groei van Amsterdam) Utrecht geforceerd willen uitbreiden. Het „plan Moreelse”, daterende 1664, voorzag een uitbreiding naar het westen.

Op het „*Concept van de platgrondighe afbeelding des oude en niwe stad Utrecht*” zien we drie lange grachten evenwijdig aan de westelijke stadsgracht, en even lang als de Catharijnesingel tussen Catharijnebrug en Bleekstraat. En verder nog twee kortere dwarsgrachten. Van oost naar west waren de namen van de lange grachten: *Heerengracht*, *Bloemgracht* en *Bleekersgracht*. De dwarsgrachten droegen de namen: *Mariagracht* en *Geertegracht*, naar de kerken waarop ze gericht waren.

Dit gehele grachtenstelsel is ook inderdaad gegraven, met uitzondering van de Geertegracht. De lange grachten stonden in open verbinding met de (eveneens nieuwe) Leidse Vaart, en aan de

zuidzijde waren ze onderling, en met de Vaartse Rijn verbonden.

Men heeft er bomen langs geplant, zoals op de kaart van C. Specht te zien is, en het wachten was nog op de gegadigden voor de percelen. De verwachtingen waren nog in 1670 hoog gespannen, getuige een kaart van B. de Roy (geïnspireerd door Ev. Meyster?) die als titel draagt „*De nieuwe plattegrond kaart van Utrecht op zijn schoonst en „sterkst”*”, en die Utrecht naar alle zijden op dezelfde rechthoekige wijze wilde uitbreiden. We mogen blij zijn, dat onze stad geen prototype van New-York of Chicago is geworden. De twijfel komt trouwens bij de Roy reeds om den hoek kijken, blijkens de aangebrachte spreuk: „*Wat baet het bril aanbien, als men doch niet wil zien.*”

En inderdaad, het is alles op een mislukking uitgelopen, ook al door de oorlog van 1672. De grachten van Moreelse zijn doelloos blijven liggen, er zijn nooit huizen langs gebouwd. Hun latere naam: *Moesgrachten*, bewijst wel dat de omgeving geheel landelijk is gebleven, en dat het warmoeziers waren die er nog enig gemak van hadden. Van de lanen erlangs kennen we nog de Mineurslaan en de Croeselaan (de laatste genoemd naar een bierbrouwer). Het buitengoed „Raadwijk” — thans verdwenen — heeft nog lang iets van dat landelijke bewaard. De Moesgrachten bleven onveranderd tot in de 19e eeuw. De spoorweg veroorzaakte de eerste veranderingen. Zolang het station van de „Rhijnspoor” maar één perron had, met daar langs één lijn, lag de „*Heerengracht*” nog niet in de weg. Ze bleef (deels) bestaan, vlak achter de spoorlijn: we zien dit op kaarten en litho's uit die tijd.

Maar zodra er een tweede perron kwam, moest de „*Heerengracht*” gedempt worden. De „*Bloemgracht*” bestaat thans nog. Men heeft haar breder gemaakt, en een nieuwe aansluiting aan de Vaartse Rijn gegeven. Ze heet nu „*Kruisvaart*”.

De „*Bleekersgracht*” hebben velen van U nog gekend, als een open water langs de Croeselaan. Bij de verbreding van die laan moest ze verdwijnen.

Toen verdween eveneens de *Mariagracht*, waarvan de plaats evenwel nog duidelijk waarneembaar is, omdat een smalle strook weidegrond (ten N. van de machinefabriek) er van over bleef. Men heeft daar een vrij uitzicht op Dom en Buurtoren, omdat de Mariagracht gericht was op de Mariaplaats.

We komen nu terug op het bouwen van de 2e stations-tunnel in 1947.

Aangezien men daarbij het tweede perron dwars moest doorgraven, doorsneedt men tevens de zandvulling van de „*Heerengracht*” die onder dat perron is gelegen.

De grachten van Moreelse zijn destijds uitgegraven in een dikke laag rivierklei, maar men vulde ze in de 19e eeuw met grof zand, dat water gemakkelijk doorlaat.

In feite zijn die gedempte grachten dus onzichtbare wateraderen. En daar ze aansluiten bij de Kruisvaart, waarmede ze vroeger in verbinding stonden, vullen ze hun watervoorraad op den duur steeds weer aan.

Het is nu wel duidelijk wat er in 1947 gebeurde: de doorgesneden zandvulling van de „Heerengracht” liet haar water zonder ophouden in de gegraven sleuf lopen.

En aangezien de tunnel-vloer dieper ligt dan de voormalige grachtbodem, maar toch nog lang niet zo diep als de kleilaag reikt, was de bodem van de bedoelde sleuf geheel in de klei. Het water zakte dus ook niet weg. De technische details zijn overigens voor mij onbekend terrein, maar uit het courantenbericht blijkt wel dat de overlast door het water zó groot was, dat met ongewone middelen gewerkt had moeten worden, ware niet de uitzonderlijk droge zomer van 1947 te hulp gekomen. Gedurende die langdurige droogte is het werk tenslotte gelukt.

Nog éénmaal heeft dus de „Heerengracht” van 1664 van zich doen spreken!

Het zal wel de laatste keer geweest zijn.

M. N. ACKET.

AVONDVERGADERINGEN TE UTRECHT.

Zooals een tegenwoordig hoogleeraar geestig de libido congressualis exotica aan den paal sloeg, brak een voorganger — de chemicus Prof. Gerrit Jan Mulder — den staf over de congresses-in-het-klein uit de jaren 1840—1850:

„...en te Utrecht waren het de avondvergaderingen over allerlei nietigheden.

De ergste waren die, waar men notulen had. Eenmaal notulen heeft men ze voor altoos. „Hebben de heeren ook aanmerking op de notulen?” Natuurlijk elkeen, die zich zelfden gaarne hoort. Die aanmerkingen geven nieuwe notulen, plus dat de vergadering door den president geopend en gesloten is, en in de volgende vergaderingen heeft men aanmerkingen, en dus alweder nieuwe notulen.

Zouteloos en vervelend, tijdroovend en hartdoodend waren in Utrecht die vergaderingen. Ik ging er eenige jaren in mede, tot dat ik het niet meer kon uithouden. Men heeft dan ook later op die vergaderingen naar middelen gezocht tegen verveling.”

Levensschets van G. J. Mulder.
door hem zelf geschreven.
Utrecht, 1881. I, blz. 157.

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEDEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

APRIL
1950

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

23^e JAARGANG
N° 4

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8, UTRECHT

ALGEMENE VERGADERING.

De leden van de vereniging „Oud-Utrecht” worden hierbij uitgenodigd tot bijwoning van de jaarlijkse algemene vergadering op *Maandag 8 Mei 1950* om 19.30 uur in het gebouw van de Rijksuniversiteit te Utrecht (Kamer 9).

Agenda:

1. Opening.
2. Notulen van de ledenvergadering van 25 November 1949.
3. Jaarverslag van de Secretaris over 1949.
- 4a. Prae-advies van de Kascommissie omtrent het door de Penningmeester in 1949 gevoerde beheer.
- 4b. Rekening en verantwoording van de Penningmeester omtrent het door hem in 1949 gevoerde beheer en goedkeuring van de financiële jaarstukken.
5. Verkiezing van drie Bestuursleden wegens het periodieke aftreden van de heren:
J. E. Brom
Mr. Th. A. Hoog
Jhr. Dr. M. R. Radermacher Schorer.
Deze heren zijn herkiesbaar.
6. Voorstel van het Bestuur om de jaarlijkse contributie van f 5.— tot f 6.— te verhogen, ingaande 1 Januari 1951.
7. Mededelingen van het Bestuur.
8. Rondvraag.
9. Sluiting.

Na afloop van deze vergadering (pl.m. 20.30 uur) zal Mr. S. J. Fockema Andreae uit Leiden een lezing houden over het onderwerp:

„Hollands-Utrechtse Waterschapsconflicten”.

Het zal duidelijk zijn, dat de keuze van dit onderwerp is ingegeven door de overweging, dat onze vereniging thans haar aandacht tot de gehele provincie Utrecht uitstrekt; wij hopen daarom